

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Logoevistika pretsedent fenomen sifatida.....	540
V.Xegay	
Intertekstual bosma sarlavhalarda oldingi matnlarni rasmiy ravishda yangilash	544
Y.Niyazova	
Chet tili sifatida ingliz tilida yozishni o'rgatishning ba'zi muammolari.....	548
Z.Tashtemirova, M.Kushmatova	
Rus va ingliz tillarida odamning ko'rinishini tavsiflovchi frazeologik ekvivalentlar	552
Sh.Xashimova	
Temur Po'latov ijodi haqidagi ba'zi mulohazalar.....	556
I.Azimov	
O'zbek-lotin alifbosini yaratish uchun harakatlar	560
Sh.Nurmuradova	
Texnika oliy o'quv yurtlarida rus tilini o'qitish metodikasi va uning tashkil etilishi	567
B.Xolmirzaev	
Tildagi tasviriy ifodalarning tarjimalarda aks etishi.....	573
A.Eshniyazova	
Zamonaviy qissa tabiati.....	578
R.Ibragimova	
Milliy udumlar – milliy qadriyatlarni shakllantiruvchi mezonidir	582
D.Xoshimova, M.Xusaynova	
Termin va terminologiyaning tarixiy tadriji va ular haqidagi ilmiy qarashlar	586
V.Sultanova	
O'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishning didaktik usullari	589
M.Xusenova, Sh.Zoitova	
Chet tili o'rganish jarayonida ko'p uchraydigan xatoliklar (koreys tili misolida)	594
C.Samiyeva	
Tojik tilidagi frazeologik evfemizmlar	597
Sh.Amonturdiyeva	
Diniy matnlarga xos leksik xususiyatlar, uning boshqa funksional uslubga xos matnlar bilan o'xshash va farqli jihatlari.....	601
FANIMIZ FIDOYILARI	
KARIMBERDI EGAMBERDIYEVICH ONARKULOV	605

TOJIK TILIDAGI FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLAR

ЭВФЕМИЗМҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЭВФЕМИЗМЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

PHRASEOLOGICAL EUPHEMISM IN THE TAJIK LANGUAGE

Самиева Сурайё Ориповна¹¹Самиева Сурайё Ориповна

– Донишгоҳи давлатии Тирмиз, муаллимаи кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои шарқ.

Annotatsiya

Maqolada tojik tilshunosligida evfemik ma'noli leksemalarning berilish ko'lamini kengaytirish, bosh so'z ko'chma ma'nolarini ifodalashning usullari, ularning grammatik tavsifi va o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirgan. Har bir tilda evfemik ma'noli leksemalarning keng qo'llanishi shu millat va xalqning milliy muomala madaniyatining muhim belgisidir. Jamiyatimizdagi bo'layotgan katta o'zgarishlar evfemizmlarga nazariy va amaliy jihatdan o'zgarishlar kiritib, davr talabiga mos ravishda alohida o'rin tutadi.

Чакда

Дар мақола васеъшавии доираи лексемаҳои дорои маънои эвфемистӣ дар забоншиносии тоҷик, роҳҳои ифодаи маъноии калимаҳои асосӣ, хусусиятҳои грамматикӣ онҳо инъикос ёфтааст. Дар ҳар забон паҳн шудани лексемаҳои эвфемистӣ ҳосил фарҳанги миллии ҳар миллату халқ аст. Дигаргунҳои азиме, ки дар ҷомеаи мо ба амал меоянд, дар назария ва амалияи эвфемизмҳо тағйирот дароварда, мавқеи муносиби худро ҷағол менамоянд.

Аннотация

В статье отражено расширение сферы придания лексемам с эвфемистическим значением в таджикском языкознании, способы выражения значений основного слова, их грамматическая характеристика и особенности. Широкое использование эвфемистических лексем в каждом языке является важным признаком национальной культуры этой нации и народа. Великие перемены, происходящие в нашем обществе, внесли изменения в эвфемизмы в теорию и практику и занимают особое место в соответствии с требованием времени.

Abstract

The article reflects the expansion of the sphere of giving lexemes with euphemistic meaning in Tajik linguistics, ways of expressing the meanings of the main word, their grammatical characteristics and features. The widespread use of euphemistic lexemes in every language is an important feature of the national culture of this nation and people. The great changes taking place in our society have made changes in euphemisms in theory and practice and occupy a special place in accordance with the demand of the time.

Kalit so'zlar: evfemizm, disfemizm, tilshunoslik, stilistika, sotsiolingvistika, jargon, semasiologiya, leksema

Вожаҳои калидӣ: эвфемизм, дисфемизм, лингвистика, сотсиолингвистика, услубшиносӣ, жаргон, семасиология, лексема.

Ключевые слова: эвфемизм, дисфемизм, лингвистика, стилестика, социоллингвистика, сленг, глоссарий, семасиология, лексема.

Key words: euphemism, dysphemism, linguistics, stylistics, sociolinguistics, slang, glossary, semasiology, lexeme.

МУҚАДДИМА

Ҳарчанд забон чун ҳодисаи ҷамъиятӣ дар рушду тағйироту такомулу ташаккул аст, дар забон ибораҳои хилофи шарҳ ханӯз зиёд ба ҷашм мерсанд. Эвфемизмҳо ивазкунандаи номҳоеанд, ки ба забон оварданашон натиҷаи даҳшатбори шармсорӣ ва бадахлоқӣ маҳсуб мегардад. Дар ҳар забон калимаҳои дурушту дағале мавҷуданд, ки гӯянда аз истифодаи онҳо худдорӣ мекунад. Эвфемизм дар забон бо мақсади ороиши сухан, хушқаломӣ истифода бурда мешавад. Истилоҳи эвфемизм дар “Луғати терминҳои забоншиносӣ” чунин таъриф дода шудааст: “Эвфемизм (юн. euphemismos – аз eu – ҳуб, нек + hēmi – меғуям, гап мезанам). Дилкашу нарм ифодаи қардани мафҳуми ин ё он предмет ё ин ки ҳодисаю воқеа: ифодаи латифу ҷозибанок ба ҷойи ифодаи дурушту дағал”[1,с.214]. Дар китоби доктор Моҳаммад Фаллаҳи Моғҳимӣ “Dictionary of linguistics & language learning” чунин таъриф дода шудааст: “Хушоҳангӣ-хушояндиӣ савтӣ: дар мабҳаси овозшиносӣ дилпазир: иборат аст аз ба қор бурдани вожаи матлуб ва дилпазир ба ҷойи калимаи номатлуб”[2,с.25].

Ибораҳои фразеологӣ ҳамчун калимаҳои чудогона функцияи номинативиро иҷро мекунад. Ингуна ибораҳо дар забон ибораҳои идиомавӣ (юнонӣ. *idioma* – ибораи рехта) мебошад. Вожаҳои табушуда ва кӯҳна низ бо эвфемизмҳо мавриди мубодила қарор мегирад. Дар забони тоҷикӣ дар баробари истифода шудани вулгаризмҳои фразеологӣ воҳидҳои дигари фразеологӣ бо номи эвфемизмҳои фразеологӣ истифода мешаванд, ки онҳо барои нарм ва салису гӯшнавоз баён намудани ҳодисаву воқеот ва муносибату аҳволи шахс истифода мегарданд.

МЕТОДҲО ВА ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ

Маҳз ба воситаи эвфемизмҳо эҳтироми шахс ба ҷо оварда мешавад, ба ҷойи сухани дағалу дурушт сухани нарму мулоим ва раvon истифода мешавад. Дар ҷараёни таҳқиқи мавзӯи методҳои зерини лингвистӣ истифода бурда шуд: методи таҳлили луғавӣ ва семантикӣ, методи тасвирӣ, муқоисавӣ, диахронӣ, сотсиолингвистӣ ва ғайраҳо.

Дар бораи хусусияти чудогонаи эвфемизмҳо забоншиноси тоҷик Ҷ.Маҷидов чунин мегӯяд: «Баръакси вулгаризмҳо дар эвфемизмҳои фразеологӣ ҳарактеристикаи мусбати предмети ифодашаванда, муносибатҳои гуногуни навозиш, лутф, нармию мулоиматӣ ифода меёбанд. Онҳо бештар дар ивази ифодаҳои дурушт ба қор бурда мешаванд: «ба дунё овардан-таваллуд кардан», «аз ақл бегона шудан-демона шудан»[3,с.83].

Дар забоншиносии тоҷик бори аввал дар таҳқиқоти ба ҳаёт ва эҷодиёти Сайиди Насафӣ бахшидаи академик Абдулғанӣ Мирзоев доир ба мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар ашъори шоир ишораҳои мухтасарро мушоҳида мекунем. Дар таҳқиқоти арзишманди забоншиносу услубшинос Носирҷон Маъсумӣ “Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик”, ки ба омӯзиши забон ва услуби повести “Марги судхӯр”-и С.Айнӣ бахшида шудааст, доир ба воҳидҳои фразеологӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо таҳти унвони “Идиоматика ва фразеология” як фасл ҷудо карда шудааст.

Муҳаққиқ К.Тоҳирова низ мавҷудияти эвфемизмҳои фразеологиро дар забони адабии тоҷик эътироф намуда, дар заминаи муқоисаи ин воҳидҳои забонӣ дар забонҳои русию тоҷикӣ як силсилаи онҳоро, аз қабилӣ «дасташ қалб», «ба зери қанот гирифтани», «сабукдӯш кардан» ва амсолашонро ба риштаи таҳлил кашадааст[8,с.20].

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Дар гуфтору муоширати ҳаррӯза бидуни эвфемизмҳо муомилаву мубодилаи афкори одамон имконнопазир мегардад, низоми муошират вайрон мешавад. Масалан, дар романи «Ғулмон» устод С.Айнӣ калимаи мурдан, фаваиданро бо ибораи фразеологӣ «бандагии худро ба ҷо овардан» истифода бурдааст: «-Баъд аз ду сол падарашон бандагии худро ба ҷо оварданд (*мурдан*), ин канизак ба мо ду бародар мерос монд»[5,с.83]. Дар ин маврид амиқ мушоҳида мешавад, ки ибораи «бандагиро ба ҷо овардан» мазмуни баланди эҳтиром қардани падару модарро ифода менамояд. Доир ба эвфемизмҳо боз далелу истинод ва мисолҳои фаровон овардан мумкин аст.

Умуман, дар мавриди саруқор намудан бо воҳидҳои фразеологӣ ҳамеша кас дар атрофи як масъалаи муҳим бештар фикру мулоҳизаронӣ мекунад, ки ин ҳам бошад, масъалаи ҳалқият аст. Яъне, воҳидҳои фразеологӣ дар қатори зарбулмасалу мақол маҳсули афқору андеша ва таҷрибаи ҳаёти мардум мебошад. «Истифодаи воҳидҳои рехта ба масъалаи ҳалқият марбут аст. Ҳалқият яке аз масъалаҳои муҳимтарини адабиёти бадеӣ ба шумор меравад. Вақте ки ба моҳияти иҷтимоии осори шоирону нависандагон баҳо медиҳанд, ҳалқият санги маҳак аст»[9,с.47].

Дар ин маврид боз ҳаминро метавон илова кард, ки маҳаки асосии забони ҳалқ дар осори бадеӣ зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологӣ мебошад ва албатта дар ин ҳукм ҷойи баҳсе нест. Як андеша дар забони ҳалқ ба садҳо обуранги бадеӣ истеъмол мешавад. Ҳоло барои мисол мазмуни меҳнати зиёд, меҳнати вазнин қарданро мо дар мисолҳои зер мебинем ва бо қаринаҳои эвфемизми он муқоиса мекунем:

«Мол бо арақи ҷабин ёфта» - бо меҳнати зиёд ва меҳнати ҳалол музду маош ёфта: «-Имрӯз, - гуфт ӯ, - агар 50 ман ғӯза баркашида бошам, аз моле, ки деҳқонони меҳнатқаш бо арақи ҷабин ёфтаанд, камаш 4 ман зада ба шумо додам»[4,с.66].

«Қаймоқи меҳнат» - натиҷаи меҳнати ҳалол, маҳсули заҳмати кас: “Мужики мазкур, ки шикамаш аз ҳосили замини хароб сер нашуд ва барои дурусттар қор қардан асбоби дуруст ҳам надошт, маҷбур шуд, ки бо ҳаққи арзон ё ин ки аз он хӯҷаини замин иҷора

TILSHUNOSLIK

мегирифт ва маҷбур мешуд, ки қаймоқи меҳнати худро боз ба ҳамон соҳиби собиқи худ супорад»[4, с.66].

Чунон ки мебинем, ибораҳои «**мол бо арақи қабин ёфтан**» ва «**қаймоқи меҳнат**» ба маҳсули меҳнат, музду баҳои кор далолат мекунад ва ибораҳои мазкур ба ҳадди камол мазмуни баланду барҷастаро ифода кардаанд.

Мафҳуми халқият ду ҷиҳат дорад: маъноӣ ва шаклӣ, ки аз махсусиятҳои адабиёти бадеӣ маҳсуб меёбад. Эвфемизмҳо одатан дар калом салосату нафосат ва ифоданокиро меафзоянд ва дар баробари ин, ба сухан мазмуну эҳтиром илова менамояд. Воҳидҳои фразеологӣ «**дил ба касе додан**», «**хотири касеро риоя кардан**» дорои обуранги мусбат мебошанд ва ба маънии дӯст доштани касе, касеро эҳтиром кардан меояд.

Ҷиҳати шаклии халқият марбут ба он аст, ки шоир ё нависанда дар офаридани асар аз забони халқ то чӣ андоза моҳирона истифода намудааст. Дар ҷумлаи зер ибораи «**ба як болишт сар ниҳодан**» ба маънии оиладор шудан, дар як оила зиндагӣ кардан, занушавҳарӣ меояд, ки дар забони мардум хеле фаровон истифода мешавад. « - Ман дар ин бора ҳам қавл додам. Ман гумон карда будам, ки пас аз қайд кунонда, ба як болишт сар ниҳодан ўро ба роҳи худ дароварда метавонам. Аммо...»[5, с.547].

Дар забоншиносии тоҷикӣ як гурӯҳ воҳидҳои фразеологӣ боз аз рӯи ифода намудани мазмуни мамнӯъ аз дигар воҳидҳои фразеологӣ ҷудо меистанд. Дар ин ҳолат онҳо бо мафҳумҳои гуногуни хурофот ва расму оинҳои анъанавӣ алоқамандӣ доранд. Ибораҳои фразеологӣ «**чашми бад расидан**» ба маънии омад накардани кор, бебарорӣ; «**ба иғвои шайтон даромадан**» ба роҳи бад рафтан, ба шарру бадӣ даст задан; «**ба карами худовандӣ паноҳ бурдан**» ба Худованд эътиқод кардан, таваккал кардан ба Худованд омадааст.

Дар эҷодиёти устод С.Айнӣ истифодаи чунин эвфемизмҳои фразеологӣ хуб мушоҳида мешавад. Чунончӣ: «-Дуруст аст, ки ба давлати ҷаноби олий чашми бад расид. Он шахс гурехтанд. Монанди Абдуллобойбача одамони кӯтоҳандеша ҳам бо ҳамроҳии он кас гурехтанд. Ҳатто худ ман ҳам ба иғвои шайтон даромада, гурехтанӣ шуда будам. Лекин боз сабр кардам, ба карами худовандӣ паноҳ бурда, оқибати корро нигарон гардидам»[5,с.318].

Ибораи фразеологӣ «**теша ба решаи касе задан**» ба маънии нобуд кардани касе мебошад: «- Ман гумон дорам, ки инҳо ба ҳукуматҳо хабарҳои рости дурӯғро расонда, кӯшиш хоҳанд кард, ки ба решаи мову шумо теша зананд»[5,с.319].

Ҳамчунин эвфемизмҳои фразеологӣ бо мазмунҳои дигар аз қабилӣ ифодаи мазмуни мафҳумҳои рамзии гурӯҳҳои мухталифи ҷамъиятӣ низ ба кор бурда мешаванд. Ибораи дар боло овардашудаи «теша ба решаи касе задан» аз қабилӣ чунин эвфемизмҳои фразеологӣ мебошад.

Дар осори бадеии устод Айнӣ навъҳои гуногуни эвфемизмҳо дидан мумкин аст. Ибораи «**хуни касе ба касе ҳалол шудан**» ба маънии раво будани қатли касе барои касе аст ва дар шакли нисбатан пардапӯшона ва рамзӣ гуфта шудааст. Ҳамчунин ибораҳои фразеологӣ воҳурдан мумкин аст, ки маънӣ нозуконаву маҷозона гуфта шудааст: «- Бобособир ку, - гуфт Сафарғулом ба Бобомурод нигоҳ карда, - замини туро пахш карда гирифта, хунаш ба ту ҳалол шуда будааст, аммо гуноҳи ин кампир чӣ буд, ки ўро ҳам куштӣ?»[5,с.465].

Ибораи фразеологӣ «**сир кушода шудан**» мазмуни ошкор шудан, расво шудани кас, шармандаву фош шудани сирри ниҳонӣ буда, муродифи фразеологӣ ин ибора «**баромадани миси касе**» мебошад: «Мо, - гуфт бой, - вақте ки Бобособирро ғалтондем, занак омаду ба мо часпида, моро шинохт. Бинобар ин ғайр аз куштан чораи дигар надоштем. Вагарна сирри мо кушода мешуд»[5, с.465].

Ҳамчунин ибораҳои «**дил шикастан**» низ ба таври рамзомез гуфта шудаанд: «-Дар аввал ту дили ўро шикастӣ. Дили шикаста ба узру маъзаратҳои хушкӯ холи дуруст нахоҳад шуд»[5,с.584]. Ибораи фразеологӣ «**аҳдро шикастан**» ба маънии ноҳалафӣ кардан ба касе, ки ваъда медиҳад, дурӯғ гуфтан ва хиёнат кардан ба касе омадааст: «-Кори мову ту ҳамин ҷо буд, ки ту аҳди худро шикастӣ, ман ҳам аҳди худро шикастам айб мафармо, - мегуфт ва мехост, ки аз хона баромада равад»[5,с.548].

Имконоти услубии эвфемизмҳои фразеологӣ хеле густурда ва гуногун буда, забони асари бадеӣ тавассути онҳо басо ҷаззоб, пуробуранг, барҷаста мегардад. Забони осори бадеиро бидуни эвфемизмҳои фразеологӣ тасаввур кардан мумкин нест. Илова бар ин,

барои мушаххас намудани персонажҳои асар, муносибати онҳо ба ҳамдигар эвфемизмҳои фразеологӣ нақши калон мебозанд.

Эвфемизмҳои фразеологӣ ва вулгаризмҳои фразеологиро забоншиносон аз ҷумлаи ибораҳои фразеологӣ образнок дониста, чунин баҳо медиҳанд: “Хусусияти барҷаста ва характерноки ин гуна ибораҳо обуранги бадеии баланд ва ҷиҳати эмотсионалии баланди онҳо мебошад. Ибораҳои фразеологӣ образнок дар заминаи маъноии маҷозӣ гирифтани калима ва ифодаҳои таркиби ибораҳо ба вучуд омада, хусусиятҳои экспрессивӣ-эмотсионалии забони тасвирӣ ва нутқи персонажҳоро таҷассум менамояд. Нависанда ибораҳои фразеологӣ образнокро, махсусан дар забони персонажҳо бештар истеъмоли намуда, ба хушбаёнӣ, таъсирбахшӣ ва хусусиятҳои фардии нутқ ноил мегардад”[6,с.10].

Ҳамин тавр, воҳидҳои фразеологиро асоси забони осори бадеӣ доништан мумкин аст ва дар онҳо ба ғайр аз хусусиятҳои ифодаи маъноии манфӣ (вулгаризмҳо) ва маъноии мусбат (эвфемизмҳо) боз хусусиятҳои дигари барҷастаи забониро дидан метавон.

ХУЛОСА

Эвфемизмҳо дар забони тоҷикӣ воситаи муқтадири ифодаи фикр мебошанд, ки тавассути онҳо нутқ муассиру пуробуранг мегарадад. Хусусан, нақши онҳо дар масъалаи иваз намудани вожаҳои табуӣ, дурушту қабеҳ бағоят назаррас аст. Дар баробари ин, эвфемизм имконият медиҳанд, ки ғуянда аз манзури бемавриди ному мафҳуми як ашёву ҳодиса худдорӣ намояд ва дар ин замина онҳо як омили муҳими пайдоиши муродифоти луғавию матнӣ (лаҳзавӣ, танҳо дар доираи як матнӣ ҷудогона) мегарданд. Ҳамчун воситаи пурқиммати муассирӣ ба нутқ оҳанги мутантан ва шукӯҳ бахшида, имконият медиҳанд, ки меъёрҳои ахлоқ миёни аъзои ҷомеа риоя шаванд. Маҳз эвфемизмҳо боис мегарданд, ки маданияти нутқи ғуянда, сатҳи донишу маҳорати сухангӯ ва дараҷаи бофарҳангии афрод дар ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ муайян карда шавад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Ҳусейнов Ҳ. Шукурова К. *Луғати терминҳои забоншиносӣ*. Душанбе:- Маориф, 1983, 256 саҳ. (Huseynov H. Shukurova K. *Dictionary of linguistic terms*. Dushanbe: - education, 1983, 256 p.)
2. Dr. Mohammad Fallahi Moghimi, *Dictionary of linguistics & language learning*. Tehran.: Publication of Iran University of Science and Technology, 1997. С. 128
3. Маҷидов Ҳ. *Забони адабии муосири тоҷик*. Ҷилди 1. *Луғатшиносӣ*. –Душанбе:-Деваштӣ, 2007. (Majidov H. *Modern Tajik literary language*. Volume 1. *Dictionary*. - Monday: - Devastich, 2007).
4. Муҳаммадиев М. *Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ*. Душанбе:-Маориф.1993.-273 с. (Mukhammadiev M. *Dictionary of synonyms of the Tajik language*. Monday: - Education.1993.-273 p.)
5. Айнӣ С. *Ҷулмон*. Душанбе: -Нашриёти давл.Тоҷ,1959, 620 с.(Aini S. *Slaves*. Dushanbe: - davle publishing house. The Crown, 1959, 620 p.)
6. Ҳасанов И. *Лексикаи фразеологияи романи Джалол Икромӣ*. “Духтари оташ” Автореф. Дисс.канд.филол.наук.Пенҷикент.-1966. (Khasanov I. *Vocabulary and phraseology of the novel Jalol Ikromi*. "The Girl of fire" Autoref. *Diss.cand.philol.science*. Penjikent.-1966).
7. Айнӣ С. *Луғати нимтафсиллии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик*. Куллиёт.Ҷилди 12. Душанбе:- Ирфон, 1976.(Aini S *Tajik semi-strong dictionary for the Tajik literary language*. Kulliet. Volume 12. Monday: - Irfan, 1976).
8. Тоҳирова К. *Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик*. Душанбе: -Дониш,1967.(Tairova K. *Vocabulary of the modern Tajik literary language*. Monday: - Knowledge, 1967).
9. Абдуқодиров А., Давронов А. *Каломи Камол*. –Хучанд. Раҳим Ҷалил, 1998.-216 с. (Abdukhodirov A. Davronov A. *The Word of Perfection*. - Khujand. Rahim Galilei, 1998.- 216 c).